

ESZMETÖREDÉKEK.

MAGYAROSABBAN, AVAGY GYÁRNOKOK, ERŐMŰVÉSZEK ÉS ÜVEGHÁZFIAK.

Bizonyára akadnak még az idősebb generáció tagjai között, akik emlékeznek a *foltos nyakorjánra*, *górugrányra* és *bájdalú zenérré*. Ezeket a szavakat akkor szerkesztették, mikor divatba jöttek a természettudományban is a mindenáron való magyar elnevezések. Ami azt illeti, ezek az elnevezések elég jellegzetesek voltak. Nagyobb megerőltetés nélkül is ki lehet találni, hogy a zsiráfot, kengurut és fülemülét takarják. Mégis, bármilyen szépek voltak, kimentek a használatból az *élellyel*, *könennyel*, *halvannyal* és a kémianak több mesterségesen gyártott szakkifejezéseivel egyetemben. Emlékezetüket, már jóformán csak a *higany* tartja fenn, amely bele tudott gyökeresedni a közhasználatba.

Kevesen tudják, hogy ezen a górugrány- és nyakorján-perióduson a magyar ipar és közgazdaság is átment. A negyvenes években, a Védőegylet és Ipari egyesület alapítása idején, a lelkes hazafiak nemcsak az idegen iparcikket akarták kiszorítani az országból, hanem az idegen műszavaknak is hadat üzentek. Egymásután gyártották az új ipari és gazdasági kifejezéseket. A legtöbbje ezeknek a műszavaknak ismeretlenül elmerült a feledés homályában, mert az élő nyelvhasználat nem fogadta be őket. Soknál ellenben meg sem tudjuk állapítani, hogy mesterségesen gyártották őket, mert máig is élnek és napról-napra használjuk őket.

Az első magyar iparkiállítást 1842-ben rendezték Pesten. Ezen a kiállításon azonban még nem gyárosok és iparosok, hanem *gyárnokok* és *művészek* mutatták be termékeiket. A művész szónak ugyanis egész más volt a jelentése, mint ma. Körülbelül a kézművesnek felelt meg; az az ember volt a művész, aki valamely művet állított elő mesterségében. Ezekben az esztendőben Pesten igen tekintélyes iparos volt Szijj Bálint. Hirdetése az akkori lapokban elég sűrűn előfordulnak: „Szijj Bálint erőművész ajánlja gépeit a nagyérdemű közönség figyelmébe“. Maj nyelven gépgyárosnak nevezné magát és a lapokban gőzgépeit hirdeté.

Megjegyzendő, hogy a *gép* és *gépely* akkoriban még korántsem jutottak általános elismerésre. Az Iparegyesület Hetilap-jának egyik 1846 februári számában talállok kritikai elmélkedést arról, hogy ezeket a rossz kifejezéseket, melyek a német *Göppel*-re emlékeztetnek, helyesebb volna a malom mintájára *müllen* szóval helyettesíteni, mert ez magyarosabb és jobban kifejezi, hogy mechanikai erővel működő készüléket jelez. Ugyanott talállok azonban javaslatokat egész sor más fogalom magyar kifejezésére is. Az ismeretlen *szógyárnok* szerint füzet helyett jobb volna a *tüzet* szó, mert a papirlapokat tüvel erősítik össze. Az akkoriban még új inga helyett ajánlatosabb a *lóga*, a körző helyett pedig a *körítő*, mivelhogy ez a szerszám nem köröz (circulat), hanem körít (circulum fecit).

Javasoltatnak még a következő kifejezések: *önszörözet*, *lapadat*, *lapítani*, *köböcz*, *taklap*, *gönczölög* és *fokosz*. Nehogy az olvasó hiába törje a fejét, elárulom, hogy ma ezeket következőleg mondjuk: hatvány, vetítés, vetíteni, köbirtalom, burkolat, állópont körül forog és forráspont. Magyarázatul nem felesleges

az utolsó két kifejezéshez némi megjegyzést fűzni. A *görczölögről* maga a Hetilap a következőket mondja: „*Gönczölög*, vagy *gönyölög* az, ami a *göncz*, vagy egy állópont körül forog, mivel pedig a testek tengely körül *tengenek*, azért a területek és a vonalak alakítóinak, vagyis *petteknek gönczölögési* közepes állóhelyet talán nevezethetik *göncznek*“. A *fokosz* azért nem fokos, hanem forráspont, mert megmutatja, hogy a hevítés hány foknál megy át forrásba. Ezek a műszavak egytől-egyig megbuktak. Épen úgy megbukott a *nádéd* is, melyet a nádcukor megjelölésére ajánlottak. Egy kifejezés azonban a javasoltak közül teljesen átment a használatba: a lefelé menő sík megnevezésére ajánlott *le-ítő*, vagyis lejtő. Tiltakozik viszont a Hetilap a hamuzsír kifejezés ellen, melyre semmi szükség sincs, minthogy annak jó magyar neve *szalaj*, a hamuzsír főző pedig *szalajkár*.

Ezen a nagy szógyártási buzgalmon egyáltalán nem szabad csodálkozni. Nagyon furcsa volt akkoriban az iparnak, kereskedelemnek és általában a közgazdaságnak magyar nyelve. A Kolozsvári Hetilap egyik 1846 eleji számában Lukács Amália divatárusnő közli vevőivel, hogy „Bécsből megérkeztek a *blondfőkötők*, *halbpuczos brieszlerék*, legdivatosabb *negligék*, ezekhez mindenféle *stoffok* és *pántlikák*, *utánosításhoz* valók is. (Ez vajjon mi lehet?) *Florentiner* módon *takarítok* (valószínűleg díszíték), a legigazibb *florentintől* a legdurvább szalma, — *fein* lószőrös, *pattent* hársos kalapokat csaknem egészen újra állítottam“. Ami az idegen szavak tömegét illeti, nem sokkal volt különb ez a nyelv a kancelláriák tolvajnyelvénél, amely úgy tele volt tüzdelve deákkifejezésekkel, hogy manapság az úgynevezett latinműveltségű emberek se nagyon tudnák megérteni.

*

Nem csoda, ha ezzel a korrumpált nyelvvel szemben a magyar iparnak akkori társadalmi szerve, az Iparegyesület, melynek Kossuth Lajos volt az aligazgatója, majd 1846-tól kezdve igazgatója, felvette a küzdelmet. Ez a küzdelem két irányban indult meg. Az egyik volt a mesterséges szógyártás és a befurakodott idegen, vagy meg nem felelő magyar szavaknak új kifejezésekkel való helyettesítése, a másik a magyar nyelv ismeretének terjesztése a városok akkoriban jórészt német iparos- és kereskedőpolgárságának körében. Pesten az Iparegyesület az első magyar nyelvi tanfolyamot felnőttek részére 1845 július havában nyitotta meg az egyesület jegyzőjének újvilágutcai szállásán. Nagyon jellemző, hogy ennek a tanfolyamnak a költségeit az egyesület legnagyobb részben Haulik György zágrábi püspök 300 pengő forintos adományából fedezte. (Mikor fognak zágrábi püspökök megint ilyen adományokkal járulni a magyar nyelvet terjesztő tanfolyamok költségeihez?)

1846 februárjától kezdve időről-időre egy visszatérő rovata van az Iparegyesület Hetilapjának, a „Műszó-rosta“, amelynek címe önmagát magyarázza. Ebben tárgyaltnak és vitattnak meg az egyesületnél javaslatba hozott és részben elfogadott új kifejezések. Ott találkozunk először az *életszerekkel*, *óvánnyal*, *halomási tőkével* és *halomási táblával*, a *műnökszékkel* és ott folyik a vita a Kolozsvári Hetilappal arról, hogy mi a mechanikának a helyes magyar kifejezése. E szavak közül az életszer a német *Lebensmittel* egyszerű fordítása, az óvány a mai szabadalom, a halomási tőke és halomási táblázat pedig a halálzási tőkének és halálzási táblázatnak felel meg. A mechanikánál a kolozsvári újság a *géptan* szót ajánlotta, amit az Iparegyesület azzal kifogásolt, hogy ez a *Maschinen-Lehre*-nek felel meg, holott a mechanika egészen más. Erre jobb

volna az *erőszet* szó használata. A *műnökszék*, amelyet magyarázat nélkül aligha lehet megérteni, a francia *Conseil de prud'hommes*-nak volna a fordítása, amely a negyvenes években Franciaországban autonóm jellegű véleményező szerve volt az iparnak.

Elszórva az egykorú lapokban, könyvekben és röpiratokban számtalan kifejezés akad még, melyek ma már teljesen elvesztek, vagy egészen más értelemben használják őket. A zongorakészítő akkoriban még *zongorász*, a díszműves *ékműves*, *ékész*, vagy *ékező*, a vésnök *mintázó* vagy *tomporos*, a női divatárus *nőpiperész*, a mozdony *gőzmozgony*, a talpfa *talajküszöb*, a vasúti fuvarozás *szállító mozdítás* (locomotion), a pályázati felhívás *csődületi jelentkezés*, a haszonszámítás a *nyereség reményteljes hánylatának számvetése*. Vita folyik arról, hogy mi volna a procent, vagy percent helyes magyar kifejezése. Egy ideig a *századbér* kifejezés használatos, amelynek magyarossága ellen nem is lehet kifogást emelni. Ennek azonban jogosan ellene vetik hogy a percent nem mindig a pénzért adott bért jelenti, hanem a haszontól független számításoknál is használatos. Ekkor kezd divatba jönni a *száztóli*, majd utóbb a máig is élő *százalék kifejezés*.

Nagy küzködés folyt a gazdasági élet egyes fázisainak és intézményeinek elnevezése körül is. Nem volt kifejezés a termelésre, előállításra. Ennél egyidejűleg a *szüleség* szóval kísérleteztek. Az áruház, vagy árucarnok fogalmát az iparárda szóval fejezték ki. Kereskedelmi *nyereszet* volt az üzleti haszon. A tőzsdének akkoriban közönségesen börze volt a neve, de a magyarosítás buzgalmában voltak, akik az egyetem analogiájára az *ügyetem* kifejezést ajánlották, lévén a börze az a hely, ahol az üzletemberek összegyűlnek, hogy ügyeiket intézzék.

A hirdetések nyelvében a negyvenes években nagyon használatos szó az *áru*. Szivar-áru, kelme-áru stb. Ez a kifejezés ma idegenszerűen hangzik, pedig annakidején az élönyelvből vették át. Erdélyben a székely vidékeken ma is nagyon sok helyen lehet eladás helyett áruást olvasni a cégtáblákon.

Mindezeket a szavakat kis töprengés után, többé-kevésbé meg lehet érteni és magyarázni. Ki tudja azonban megmondani, hogy mit jelent az *üveg-házfi*? Pedig ez még egy 1845. évi vezércikk címében is előfordul: „Német *üveg-házfiak* és egy példánygyár leírása“. A magyarázat elég egyszerű. Németországban, mikor Li s t kidolgozta a közgazdaságtan nemzeti rendszerét és a védvamos irányzatnak erős pártja keletkezett, a túlloldalról *Treibhäuслereknek* kezdték gúnyolni azokat, akik mesterséges eszközök alkalmazásával üvegházi iparokat akarnak teremteni. *Üvegházfiak* alatt minálunk a védvamosok értendők. Ezt az elnevezést alkalmazza a bécsi érdekeket szolgáló Budapesti Híradó a Védegylet híveire. K o s s u t h é k természetesen tiltakoztak az elnevezés és a benne foglalt gyanúsítás ellen. A jelzett cikk és válasz a Budapesti Híradónak, utal a védvamos német országokban elért iparfejlesztési eredményekre és ismertet egy olyan *példánygyárat*, mai nyelven mintaüzemet, mely a kigúnyolt védvamos rendszernek köszöni létét és virágzását.

*

Nyolcvan esztendő elteltével lehetetlen bizonyos megindultság nélkül szemlélni annak a jelenségeiben sokszor naiv, de egészében életbevágóan súlyos küzdelemnek a nyomait, amely a szabadságharcot megelőző időkben a magyar közgazdaság és mellette a magyar közgazdasági műnyelv megteremtéséért is folyt. Hogy ennek a küzdelemnek a harcosai gyakran túllöttek a célon, erőszakot kö-

vettek el a nyelv törvényein, és olyan szavakat is meg akartak magyarosítani, melyeknél a mindenütt elfogadott nemzetközi kifejezésnek a használata a célnak jobban megfelel, érthető és természetes. Ezek a jelenségek a nagy nyelvújítási harcban sem voltak idegenek. De hogy ennek az ipari nyelvújítási harcnak voltak eredményei, még pedig gyorsan jelentkező eredményei, az is kétségtelen.

Aki a 30-as évek lapjait közvetlenül a szabadságharcot megelőző esztendő lapjaival hasonlítja össze, meglepődhetik a gazdasági műnyelvnek tíz esztendő alatt történt gyarapodásán és *csinosodásán*. Ha vannak is panaszok az idegenrendszerúségek miatt, ezek már egészen más természetűek, mint egy évtizeddel előbb. A propaganda, sok jóindulatú figyelmeztetés és korholás, használt. Az iparosok és kereskedők kezdenek magyarul beszélni, beszélnek magyarul, legfeljebb még bizonytalanok a magyar nyelv használatában. Sokszor nem tudják, hogyan fejezzék ki magukat. A *szógyárnokoknak* és *műszó-rostáknak* ezen kell segíteni.

A „honi“ az egész vonalon és minden vonatkozásban divatba jött. Kosuthnak az 1847. év elején van egy nagyon érdekes vezércikke a hazai nyelvhasználatáról, amely az idegenszerúségek, ostromozása mellett nagyon jellegzetesen utal erre a változásra. A zsidógyerek, akit apja tizenöt garas tőke befektetésével „jövő millionaerré“ avat, zsinórön skatulyát akaszt a nyakába és utcaszerte buzgón kiabálja a *rrreibholzlit*. A skatulya fölött azonban már ott lóg a felírás, hogy *Hani*. A hanglejtése ennek az ortografiának még idegen, de a jelenlétét nem lehet letagadni. A boltos — még a legprimitivebbje is — nem az idegen portékára büszke, hanem a magyar jelszavakhoz alkalmazkodik. Ez már a magyar *üvegházfiak* munkája. A még megírásra váró magyar gazdaságtörténetben működésüknek erről az oldaláról sem volna szabad megfeledkezni.

(Szeged.)

Tonelli Sándor.

BÉCS FRANCIA IRODALMA.

A magyar irodalom történetét oly közelről érintő bécsi francia irodalom kutatása nagyon hasznos segédeszközt kapott Oravetz Vera disszertációjában: *Les impressions françaises de Vienne, 1567—1850* (Études Françaises publiées par l'Institut Français de l'Université de Szeged, 1930). A dolgozat körül keletkezett kis irodalom*) mutatja, hogy ez a kérdés Oravetz Vera bibliografiája révén aktuálissá lett és most már szinte megköveteli a továbbkutatást, valamint az anyagból levonható következtetések elvégzését.

Egy ilyen továbbkövetkeztetés igazolja a kérdés fontosságát magyar szempontból.

*

Ismeretes Petz Gedeon sokat idézett tanulmánya *Bessenyei és Destouches* kapcsolatairól (Egyet. Philol. Közl. 1884). Petz Destouches hatásának lentőségét mérlegelve föltételezte, hogy Destouches „filozófusai“ — Bes-

*) V. ö. Eckhardt Sándor, A bécsi francia könyvek bibliografiája (Egyet. Philol. Közl. 1931 és Napkelet 1930: 1092). — Zolnai Béla, Bécsi francia nyomtatványok (Széphalom 1931: 121). — Hans Zedinek, Französische Wiener Drucke von 1567-1850 (Reichspost 1931. máj. 19). — Hans Zedinek ism.: Zentralblatt für Bibliothekswesen 1931: 677.